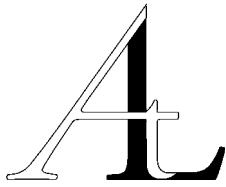

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 25

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 25

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2023

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

AKAD. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos skaitiniai iš Jono Bretkūno *Postilės* ir jo *Naujojo Testamento*
Lozoriaus Zengštoko *Evangelijose bei Epistolose* (1612) ○ 9

Anna Helene Feulner, Frank Goymann, Wolfgang Hock, Otso Vanhala

Register im älteren Baltischen:

Die Postillen des Altlitauischen und Altlettischen ○ 41

Markus Falk, Felix Thies

Die christlichen Grundgebete im Altlitauischen I. Das *Ave Maria* ○ 89

Mindaugas Šinkūnas

1724 m. rugpjūčio 9 d. įsakas dėl tvorų
ir jo vertėjas Christophoras Heinrichas Wegneris ○ 115

Inga Strungytė-Liugienė

XIX a. antrosios pusės Prūsijos Lietuvos protestantų knygos
su giesmių melodijomis skaitmenimis ○ 159

Roma Bončkutė

Aleksandro Guagninio ir Motiejaus Strijkovskio kronikos –
Simono Daukanto šaltiniai ○ 181

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846 m. spaudinio *Gyvatų didžiųjų karvaidų* ortografija.
Palimpsestinės raidės ○ 195

Jurgita Venckienė

Aušros (1883–1886) kalbos pokyčiai ir redaktorių kalbinės nuostatos ○ 271

Reda Griškaitė

Pirmieji posukiliminiai metai Lietuvos istoriografijoje: kaip archeologus
keitė slavistai ir folkloristai. Piotro Bezsonovo atvejis (1865–1866 m.) ○ 297

Recenzijos (Reviews)

Inga Strungytė-Liugienė

Recenzuojama: Ona Aleknavičienė ir Grasilda Blažienė (par.)

Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik, 1747;

Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys*, 2020 ○ 373

Axel Holvoet

Recenzuojama: Jurgita Venckienė (par.)

Petras Avižonis, *Lietuviška Gramatikėlė (1898–1899)*.

Bibliotheca Archivi Lithuanici 12, 2022 ○ 381

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Vilma Bukaitė (sud., koment. ir rodykl. par.)

Jurgis Šaulys. Mano dienynas, 2022 ○ 385

Inga Strungytė-Liugienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

*Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe
einer Littauischen Grammatick, 1747,*

parengė Ona Aleknavičienė ir Grasilda Blažienė

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
2020, 564 p. ISBN 978-609-411-264-5

*Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė,
Povilas Frydrichas Ruigys*

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
2020, 414 p. ISBN 978-609-411-265-2

Prūsijos Lietuvos raštijos tyrėjos habilituota daktarė Ona Aleknavičienė ir akademikė profesorė Grasilda Blažienė 2020 m. parengė ir išleido XVIII a. viduryje Karaliaučiuje pasirodžiusios Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, Ruhigk, ~1721–po 1784) lietuvių kalbos gramatikos kritinį leidimą *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, 1747*. Tais pačiais metais buvo paskelbtas ir kitas jų darbas – monografija *Povilas Frydrichas Ruigys*. Abi knygos išleistos Vilniuje, Lietuvių kalbos institute.

Monografiją *Povilas Frydrichas Ruigys* sudaro pratarmė, įvadas, pirmoji dalis „Įmintos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“, parengta Blažienės, ir antroji dalis „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“, parašyta Aleknavičienės. Trečiąją monografijos dalį sudaro išvados lietuvių kalba, dvi santraukos vokiečių kalba. Monografija baigiama solidžiu Aleknavičienės parengtu priedu – Povilo Frydricho Ruigio vokiškai parašytoje gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) užfiksuotų lietuviškų žodžių (bendrinių ir tikrinių)

indeksais. Bendrinių žodžių indeksas buvo papildytas ir rekonstruotais žodžiais (pagal paradigmos nurodytus kaitomų žodžių kamienus ir baigmenis).

Knyga yra vertinga dokumentiniu požiūriu. Monografijoje autorės pateikė rastų archyvinių dokumentų perrašų, vertimų į lietuvių kalbą, faksimilių. Archyviniai dokumentai (laiškai, Prūsijos karaliaus potvarkiai ir kt.) buvo rasti Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne, Latvijos valstybiniame istoriniame archyve, Jungtiniame archyve Herrnhute, Vokietijoje (Unitätsarchiv, Herrnhut).

Blažienė analizavo Ruigių šeimos socialinę bei kultūrinę aplinką, pateikė naujų biografinių duomenų apie kelių kartų Ruigių dinastijos atstovus. Per Ruigių šeimos istoriją buvo paliesta ir pietizmo tema. Pateikta naujų duomenų apie Moravijos Bažnyčios (dar kitaip vadinamų hennhutiečių) įtaką Prūsijos Lietuvoje. Aleknavičienės žvilgsnis krypo į gramatikos rengimo istoriją. Ji gramatiką tyrė intertekstualumo požiūriu, atskleidė jos santykį su anksčiau išėjusiomis lietuvių kalbos gramatikomis, su Povilo Frydricho tėvo Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) kalbiniais darbais, iki 1747 m. išėjusiais religiniais veikalais. Darbe išryškino lingvistinių idėjų perimamumą.

Aleknavičienė monografijoje teigia, kad

Povilo Frydricho Ruigio gramatika vis tarsi lieka tėvo Pilypo Ruigio darbų šešėlyje. Nors parašyta panašiu metu, be to, joje yra ir lyginamosios kalbotyros, ir akcentologijos, ir dialektologijos duomenų, tačiau iki šiol apžvelgiama tik tarp kitų XVIII a. kalbinių veikalų, paprastai tam skiriant 1–2 puslapius ar tik kelias pastraipas, arba analizuojant tik tam tikrais aspektais (p. 132).

Autorės teisingai pastebėta, jog daug daugiau tyrėjų dėmesio sulaukė Povilo Frydricho tėvo Pilypo kalbiniai darbai. Tai lėmė kalbininkų ir literatų susidomėjimas XVIII a. pradžioje ir pabaigoje vykusių karštomis filologinėmis polemikomis (dauguma jų buvo išspausdintos), ginčais tarp Prūsijos Lietuvos evangelikų liuteronų kunigų ir kitų bažnyčios atstovų dėl lietuvių kalbos nuostatų, šia kalba rengiamų raštų pateikimo skaitančiai religinei bendruomenei principų. XVIII a. pradžios polemika neaplenkė gramatikos autoriaus tėvo Pilypo Ruigio. Filologinės idėjos darė įtaką jo nuostatomis, atsispindėjo parengtuose darbuose.

Blažienės parengtoje monografijos dalyje „Įmintos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“ (p. 17–121) pasakojama apie gramatikos autoriaus šeimą. Autorė šioje dalyje veda dialogą su anksčiau rašiusiais tyrėjais ir raštijos darbuotojais (vokiečių istoriku Danieliu Heinrichu Arnoldtu, Tolminkiemio evangelikų liuteronų kunigu Kristijonu Donelaičiu, knygotyrininkais Vaclovu Biržiška, Domu Kaunu, humanitarais Vytautu Jurgučiu, Zigmū Zinkevičiumi, Birute Triškaite, Liucija Citavičiūte, Vilma Zubaitiene ir kt.), kurie vienais ar kitais aspektais kalbėjo apie Povilą Frydrichą ar jo artimiausius gimines – prosenelį Povilą Ruigį (Paul Ruhig), senelį Pilypą Ruigį (Philipp Ruhig), tėvą Pilypą, kitus Ruigių giminės atstovus. Svarbiu Blažienės atradimu laikytinas gramatikos autoriaus šeimos biografinių duomenų papildymas. Surasta iki šiol nežinotų faktų apie brolių Kristijoną Geoga

Ruigi (Christian George Ruhig), Kalkūnų ir Ēģiptės parapijų (Latvija) evangelikų liuteronų kunigą, ir jo skandalingą pasitraukimą į katalikų tikėjimą (p. 52–59). Kaip byloja rastas įrašas 1752–1754 m. bažnytinėse knygose, „po mišių klebonas pavalgęs ir iš ten nuvykęs į Daugpilį neva vienuolyno vaistinėje vaistų išgerti [...] ir jis negirdėtu nedievobaimingai gėdingu būdu savo visą parapiją paliko“ (p. 58). Iš tos istorijos sužinoma, kad Kristijonas Georgas turėjo kažkokių ryšių ir su Daugpilio (vok. *Dünaburg*) vienuoliais. Blažienė surado vertingų žinių ir apie seserį Mariją Feliciją Ruigys (Maria Felicitas Ruhig). Autorė knygoje paskelbė Marijos Felicijos gyvenimo aprašymą (vok. *Lebenslauf*) (tiksliau, jo fragmentą), kur ji vokiečių kalba, pirmuoju asmeniu papasakojo apie savo gyvenimą. Iš čia sužinoma apie jos konfesinį pasirinkimą: gyvendama Gumbinėje ji prisijungė prie čionykštės hernhutiečių bendruomenės. Gramatikos autoriaus sesuo tęsė hernhutiečių tradiciją – kaip ir kiti religinės bendruomenės nariai, paliko ranka rašytą biografiją, kuri buvo perskaityta per jos laidotuves (p. 62–68). Kalbėdama apie Marijos Felicijos Ruigys ryšius su hernhutiečiais, Blažienė trumpai apžvelgė ir istorinį kontekstą. Atkreipė dėmesį į dokumentus (1748, 1767 m.), kuriuose paliudyta hernhutiečių skleidžiama įtaka Prūsijos Lietuvoje, jų užmojai surasti lietuviškai kalbančių krašto gyventojų, kuriuos galėtų patraukti į Moravijos judėjimą. Blažienė reikšmę teikė įvairaus turinio archyviniams dokumentams, kuriuose minimas Povilas Frydrichas Ruigys ir jo aplinka. Ji analizavo 1740, 1742 m. Karaliaučiaus universiteto studentų sąrašus, Povilo Frydricho prašymą paremti jo studijas universitete, Filosofijos fakulteto dekaną sutikimą materialiai padėti iš Valtarkiemio kilusiam studentui.

Motyvuotas ir logiškas monografijos autorės sprendimas pateikti išsamesnių biografinių žinių apie Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro docentus Frydrichą Tišką (Friedrich Tyschka) (p. 101–105) ir Georgą Ernstą Rėkertą (George Ernst Roeckert). Mat vienas ir kitas skaitė, tikrino ir vertino Povilo Frydricho rengiamą gramatiką (plg. p. 155). Su Rėkertu Ruigi siejo ir draugystė nuo studijų universitete laikų. Į autorės akiratį pateko ir kitas Povilo Frydricho bendramokslis – himnodijos tyrėjams atpažįstamas Johannesas Wilhelmas Milo, evangelikų liuteronų kunigas Frankfurte prie Oderio, bažnyčios inspektorius ir giesmyno sudarytojas. Surasta duomenų, kad Ruigys 1744 m. dalyvavo jo disertacijos apie Kabałą gynimo procese (p. 105–108). Jis buvo pakviestas kaip judaizmo istorijos ir hebrajų kalbos žinovas¹.

Autorė stengėsi sutikrinti tiek vokiškoje, tiek lietuviškoje literatūroje minimus faktus apie gramatikos autorių. Kad Povilas Frydrichas priklausė Herrnhuto Brolių bendruomenei (vok. *Herrnhuter Brüdergemeine*), buvo užsiminta Prūsijos istoriko Johanno Friedricho Goldbecko, o vėliau ir Vaclovo Biržiškos *Aleksandryne*. Vis dėlto papildomų liudijimų, archyvinių dokumentų šiuo klausimu, rengiant monografiją, rasti nepavyko (p. 111). Taip pat nežinios apgaubti tebeliko 25 paskutiniai Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo metai.

1 Kad Ruigys mokėjo hebrajų kalbą, liudija ir šios kalbos intarpai 1747 m. gramatikoje.

Antrąją monografijos dalį „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“ (p. 123–271), kaip minėta, parengė Aleknavičienė. Autorė aptarė, kaip amžininkai vertino Ruigio gramatiką. Bene vienas iš pirmųjų atsiliepimų, kuris paskelbtas Prūsijos istoriko Goldbecko knygoje 1781 m., buvo itin palankus tiek Povilo Frydricho gramatikos, tiek jo tėvo Pilypo žodyno atžvilgiu: „[a]bi paskutinės knygos yra geriausios, kokios tik gali būti lietuvių kalbai mokyti, jos jau giriamos ir visų lietuvių kalbos mokovų“ (p. 126). Ruigio gramatiką teigiamai vertino ir vėlesnių lietuvių kalbos gramatikų autoriai, kurie rėmėsi jo darbu – Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer) ir Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke). Ostermejeris Ruigio gramatiką apibūdino kaip išsamiausią (p. 128). Ruigio gramatikos svoris grindžiamas ir Milkus pozicija – rengdamas savo gramatiką *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (paskelbta 1800 m. Karaliaučiuje) Milkus rėmėsi būtent Povilo Frydricho Ruigio darbu (tai jis išdėstė ir knygos antraštiniame lape). Nors Milkus nurodęs, kad gramatikai „pagrindu imta jaunojo Ruigio kadais išleista gramatika, bet smarkiai papildyta, atnaujinta ir pagerinta“, autorės teigimu, Milkus tekste nėra tiek jau daug tiesioginių priekaištų pirmtakui (p. 129). Aleknavičienė, sulyginusi Augusto Schleicherio ir Frydricho Kuršaičio darbus, pastebėjo, kad jiedu dažniausiai rėmėsi nebe Ruigio, o Milkus atnaujintu kalbiniu darbu. Vis dėlto autorė 1747 m. gramatikos recepcijos išsamiai nenagrinėjo, šią užduotį, kaip prisipažino pati, paliko ateičiai (p. 131).

Ruigio gramatika, kaip monografijoje ne kartą pabrėžė Aleknavičienė, tarnavo kaip mokomoji literatūra: „knygos visų pirma reik[ėjo] Karaliaučiaus universitete teologiją studijuojančiam jaunimui“ (p. 145). Autorės nuomone, didžiausia gramatikos dalis yra antroji, skirta morfologijai, nes „[m]orfologijai paprastai visur tenka daugiausia dėmesio dėl didelės praktinės reikšmės tiek mokant, tiek mokantis kalbos“ (p. 146).

Aleknavičienė sugrįžo ir prie gramatikos atribucijos klausimo. Mat pats Povilas Frydrichas Ruigys gramatikos prakalboje nurodė, kad gramatiką tėvas pradėjęs, o jis darbą tęsęs tėvo patikėtas. Anot autorės, atsekti, kur rašyta tėvo, o kur sūnaus, negalima: „kol kas nerasta požymių, pagal kuriuos būtų galima atpažinti, kieno rašyta: tėvo ar sūnaus“ (p. 157). Aleknavičienė monografijoje analizavo intertekstinius ryšius, siekdama „parodyti rėmimosi mastą, pobūdį, perimto ir autorinio teksto sąveiką, atkreipti dėmesį į lingvistinių minčių cirkuliaciją“ (p. 163). Ji intertekstiniams santykiams, gramatikos sąsajoms su kitais tekstais nustatyti pasirinko įrankius – keturis perėmų tipus: tiesioginė perėma, dalinė perėma, parafrazinė perėma ir referentinė perėma. Monografijos autorė nustatė, kad rengiant gramatiką buvo pasiremta Danieliaus Kleino kalbiniais darbais *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius, 1653) ir *Compendium Litvanico-Germanicum* (Karaliaučius, 1654), Frydricho Vilhelmo Hako *Kurtzgefaßte Litthauische Grammatic* (Halė, 1730), Kristupo Sapūno ir Teofilio Gotlybo Šulco *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (Karaliaučius, 1673), Pilypo Ruigio *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (Karaliaučius, 1745) ir *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (Karaliaučius, 1747). Aleknavičienės tyrimų duomenimis, Ruigio gramatikoje pastebimi intensyvūs interteks-

tiniai ryšiai su Hako *Kurtzgefaßte Litthauische Grammatic* ypač morfologijai skirtoje antroje dalyje (p. 165). Šį Hako veikalą autorė laiko pagrindiniu Ruigio gramatikos rėmimosi šaltiniu (p. 176). Tiek Hako, tiek Ruigio gramatikų panašumas dar ir tas, kad abu autoriai gramatikas orientavo į lietuvių kalbos mokymą, tik Hakas – į Lietuvių kalbos seminaro klausytojus Halėje, o Ruigys – į Lietuvių kalbos seminaro klausytojus Karaliaučiuje. Autorė nustatė, kad būtent Kleino *Grammatica Litoanica* Ruigys rėmėsi aprašydamas lietuvių tarmes, mat Kleinas, o ne kitų gramatikų autoriai daugiausiai dėmesio skyrė tarmėms (p. 177). Aleknavičienės teigimu, Kleino gramatikos įtaka akivaizdi ir Ruigio gramatikos sintaksės dalies skyriuje apie žodžių tvarką. Tokio skyriaus kitose gramatikose nėra (p. 186). Monografijos autorė, atlikusi analizę, teigia, kad kitas Kleino kalbinis darbas *Compendium Litoanico-Germanicum* Ruigio gramatikoje nenurodytas kaip šaltinis, sąsajos implicitinės (p. 189). Dar vienas Ruigio gramatikos šaltinis, kuriuo dažnai remtasi – Pilypo Ruigio *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*. Pavyzdžiui, į šį traktatą nukreipiama aprašant priebalsių dvigubinimą, mat Pilypas Ruigys traktate geminacijos atvejus aprašė ypač kruopščiai, suregistravo galimus polinkius (p. 201). Autorė atkreipė dėmesį, kad tiek Povilo Frydricho gramatikoje, tiek tėvo Pilypo kalbiniuose darbuose buvo plėtojama lietuvių kalbos kildinimo iš graikų kalbos idėja (p. 205–208). Kadangi Aleknavičienė tyrimui pasitelkė kelias gramatikas (Kleino, Sapūno ir Šulco, Hako), gretinamoji analizė parodė, pavyzdžiui, kaip skirtingai jų autoriai nurodė gramatines kategorijas. Antai būtąjį dažninį laiką Ruigys laikė imperfektu, Kleinas – išvestiniu dažniniu veiksmažodžiu (lot. *verba frequentativa*), Sapūnas ir Šulcas – pirmuoju perfektu (p. 165–167).

Aleknavičienės tyrimų duomenimis, sudarant gramatiką buvo remtasi ir Naujuoju Testamentu (1727), *Psalteru Dovydo* (1728) bei Biblija (1735). Autorės pastebėjimu,

[d]augiausia su Biblijos tekstu siejamų naujų pavyzdžių yra trečiojoje RG [t. y. Ruigio gramatikos – I. S.-L.] dalyje, skirtoje sintaksei. Ši dalis ankstesnėse gramatikose buvo trumpiausia, todėl ją plečiant teiginiams iliustruoti ieškota medžiagos ir Biblijoje. Gramatika rašyta teologijos studentams – būsimiems kunigams ir mokytojams, todėl rėmimasis Biblijos tekstu čia motyvuotas (p. 222).

Aleknavičienė monografijos poskyryje „Lietuvių kalba gramatikoje“ išsamiai aptarė gramatikoje atskiru skyriumi išdėstytą tarmių sampratą, patikslino ne visai korektišką Ruigio gramatikoje apibrėžtą tarminio suskirstymo interpretavimą ankstesnėje mokslinėje literatūroje (p. 226). Beje, Ruigys gramatikoje, kaip ir Sapūnas bei Šulcas *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, tarmėms klasifikuoti pasitelkė teritorinį-administracinį kriterijų: tarmės, kurios buvo vartojamos Didžiojoje Lietuvoje, ir tarmės, kurios buvo vartojamos Prūsijos Lietuvoje. Aleknavičienė atkreipė dėmesį, kad Ruigys išskyrė pagrindinę tarmę ir 3 šalutines. Pagrindine jis laikė Įsruties ir Ragainės parapijų tarmę, nes ji „esanti gryna, jau pripažinta ir gerai suprantama kitose apskrityse“ (p. 225). Šią tarmę (pagal dabartinę sampratą – Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietinę patarmę) jis pasirinko aprašydamas kalbos duomenis. Autorės

nuomone, „[i] šitaip Ruigio išdėstyta tarmių klasifikaciją galima žiūrėti kaip į aiškiai suvoktą centro ir periferijos santykį“ (p. 228). Autorė šiame skyriuje toliau aptarė gramatikos rašybą, fonetiką ir morfologiją. Aleknavičienė, analizuodama morfologijos ypatybes, pasirinko labiau atskleisti reiškinius, kurie vėliau nunyko, taip pat orientavosi į varijuojančius kalbos faktus. Ji apžvelgė daiktavardžių, būdvardžių, asmeninių įvardžių ir veiksmažodžių dviskaitos vartojimo atvejus, postpozicinių vietininkų vartoseną, atkreipė dėmesį į tariamosios nuosakos formas su formantu *-b-*, atematinės veiksmažodžių formas ir kt. Paskutiniame poskyryje „Gramatikos savitumas“ Aleknavičienė aptarė kai kurias Ruigio gramatikos naujoves. Kadangi pagrindiniu rėmimosi šaltiniu autorė laikė Hako *Kurtzgefaßte Littauische Grammatic*, lygindama abi gramatikas, išryškino Ruigio gramatikos struktūros, pateikiamos abėcėlės, vartojamų rašmenų skirtumus. Aleknavičienė atkreipė dėmesį į Ruigio naujai aprašytą skiemens, kirčio sampratą, taip pat kaip gramatikos autorius apibrėžė kalbos sąvoką ir tarmę.

Kaip jau minėta, sykiu su monografija Aleknavičienė ir Blažienė parengė ir išleido kritinį leidimą *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatic, 1747*, kur skelbiama faksimilė, gramatikos perrašas², vertimas į lietuvių kalbą ir komentarai. Knygą sudaro 5 dalys. Pirmoji dalis „Apie gramatiką“ (p. 11–31) skirta kritiniam leidimui pasirinkto egzemplioriaus išorinėms ypatybėms aptarti. Čia nurodoma egzemplioriaus saugojimo vieta, signatūra, aptariama konvoliuto sandara, proveniencijos, įrišas, formatas ir apimtis, šriftai, rankraštiniai įrašai. Šioje dalyje atskleidžiamas gramatikos turinys ir rubrikacija. Antroji dalis „Publikavimo principai“ (p. 33–50) skirta kritinio leidimo rengimo principams aptarti. Trečiąją dalį „Faksimilė“ (p. 51–226) sudaro publikuojamo šaltinio faksimilė, ketvirtąją „Kritinis leidimas“ (p. 227–554) – perrašas, vertimas į lietuvių kalbą, komentarai. Knyga baigiama priedais – trijų tipų rodyklėmis: dalykine, asmenvardžių ir vietovardžių (p. 556–563).

Pirmiausia reikėtų pasakyti, kad 1747 m. Karaliaučiuje pasirodžiusi Povilo Frydricho Ruigio gramatika nėra raritetas. Leidinio egzempliorių turi Lietuvos ir užsienio bibliotekos. Vien *Lietuvos bibliografijoje* (1969) ir jos *Papildymuose* (1990) yra registruota 13 egzempliorių, tačiau (kaip nurodo pati Aleknavičienė) šiuose leidiniuose pateikiami duomenys visumos neatskleidžia, žinomų egzempliorių esama gerokai daugiau (p. 17). Aleknavičienė aptarė ir kitų bibliotekų konvoliutus, jų aligatus, atkreipė dėmesį į atskirai įrištus gramatikos egzempliorius. Aleknavičienė ir Blažienė kritiniam leidimui pasirinko Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje Retų spaudinių skyriuje saugomą egzempliorių (LMAVB RSS: LK–18/9), įrištą konvoliute su Pilypo Ruigio kalbiniais veikalais: *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (Karaliaučius, 1747) ir *Betrachtung der Littauischen Sprache* (Karaliaučius, 1745). Pagrindinio šaltinio būklė yra gera, jis vientisas, nedefektuotas, jo pasirinkimas motyvuotas –

2 Gramatikos perrašą padėjo rengti ir dr. Jurgita Venckienė. Jis paskelbtas ir Lietuvių kalbos instituto svetainėje *Senieji raštai*

kartu su lietuviškų žodžių konkordancijomis (žr. Aleknavičienė, Venckienė 2008).

egzemplioriuje išlikusios signatūros, įdomi spaudinio patekimo į Vrublevskių biblioteką istorija. Aleknavičienė, atlikusi proveniencinių ženklų analizę, nustatė, kad konvoliutas priklausė Karališkajam slaptajam archyvui Karaliaučiuje (nuo 1867 m. – Prūsijos valstybinis archyvas Karaliaučiuje). Tokią išvadą padiktavo konvoliuto nugarėlėje esanti lipdė su signatūra. Į *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos knygų inventoriaus knygą* visi trys Ruigių veikalai buvo įtraukti tik 1952 m. Konvoliuto patekimas į Lietuvą gali būti siejamas su 1945 m. vykusia TSRS Mokslų akademijos ekspedicija ir vėliau Lietuvos mokslų akademijos organizuotomis išvykomis, kuomet iš Laukstyčių pilies (netoli Karaliaučiaus) į Lietuvą buvo parvežta daug vertingų lituanistinių leidinių, anksčiau priklausiusių archyvui Karaliaučiuje (p. 19–21).

Faksimilė daryta skaitmeniniu fotoaparatu, yra geros kokybės. Tiesa, rudu rašalu ranka daryti įrašai sunkiai matomi, tačiau jų gramatikoje yra vos keletas, atvejai suregistruoti ir aprašyti Aleknavičienės (p. 26). Perrašas yra surinktas paraidžiui, pagal dokumentinio leidimo principus. Tiek gramatikos perrašui, tiek vertimui į lietuvių kalbą panaudotas *Palemono* šriftas. Originalūs rašmenys išlaikyti (ilgosios <f>, <3>, <3>, ligatūra <ß>, nosinės raidės su skersine šakele, raidės su diakritiniais ženklais ir kt.). Perrašo grafinių vaizdą stengiasi priartinti prie originalo (didžiųjų ir mažųjų raidžių išdėstymas, antraštės, paantraštės, paragrafai, pastraipų struktūravimas, kustodai). Į perrašą perkelti ir puošybos elementai (vinjetė, atsklandos, užsklandos ir kt.). Kadangi originalas vizualiai margas, surinktas naudojant keletą šriftų ir skirtingų kegelį spaudmenis, atliekant perrašą varijavimo atsisakoma, lietuviški (ir kitų kalbų – lotynų, lenkų ir kt.) žodžiai, morfologiniai elementai ar pavieniai spaudmenys surinkti naudojant kursyvą. Perrašas ir vertimas eina greta – toks tekstų išdėstymo būdas ypač patogus skaitytojui, kuris lygins vokišką originalą su vertimu. Vertime laikomasi to paties grafinių vaizdo pateikimo principo, tačiau kustodai vertimo dalyje praleidžiami.

Kritinį aparatą sudaro dviejų tipų komentarai – tekstologiniai ir dalykiniai (filologiniai, lingvistiniai). Dabartinės kalbos požiūriu pasenę, iš vartosenos išėję žodžiai vertime nekomentuojami. Jie pateko į bendrinių žodžių indeksą, paskelbtą kitame veikale – monografijoje *Povilas Frydrichas Ruigys* (2020). Prie perrašo pridėti dalykiniai komentarai, kuriais siekiama parodyti publikuojamo šaltinio santykį su ankstesnėmis Danieliaus Kleino, Kristupo Sapūno ir Teofilio Gotlybo Šulco, Frydricho Vilhelmo Hako gramatikomis, Pilypo Ruigio kalbiniais veikalais, 1727 m. Naujuoju Testamentu, 1728 m. *Psalteru Dovydo*, 1735 m. Biblija. Tekstologiniuose komentaruose aiškinamos ir realijos – gramatikoje minimi asmenys, organizacijos, vietovės, verčiami vokiečių ar retkarčiais pasitaikantys prancūzų, lenkų kalbos pavyzdžiai. Pagirtina, kad konsultuojantis su specialistais taip pat buvo išversti lotyniški, graikiški ir hebrajiški pavyzdžiai. Komentarai prie perrašo atskirti kita spalva (kontrastuoja su vertimo komentarais). Toks vizualus sprendimas yra geras, skaitytojui palengvinsiantis darbą su tekstu. Atskirą komentarų lizdą sudaro suregistruotos spaudos klaidos ir jų atitaisymai (komentarų skylyje žymėti didžiosiomis raidėmis). Šio tipo pastabos yra surašytos prie perrašo. Tik klausimas, ar vertėjo šias pastabas kartoti, dėti prie atvartė pateikiamo vertimo. Toks sprendimas atrodo kiek perteklinis.

Pabaigoje reikėtų pasakyti, kad kokybiškai ir kvalifikuotai parengti Onos Aleknavičienės ir Grasildos Blažienės darbai sulaukia specialistų dėmesio. Svarbu, kad autorių monografija ir kritinis leidimas tyrėjams atveria ir kitas temas – sudaro galimybę gretinti Ruigio gramatiką su Apšvietos laikotarpiu išėjusiomis kaimyninių kalbų – lenkų, latvių ar vokiečių kalbų gramatikomis, tirti gramatikoje deklaruojamų kalbinių nuostatų poveikį religiniams ir pasaulietiniams Prūsijos Lietuvoje lietuvių kalba rengtiems raštams.

Literatūra:

ALEKNAVIČIENĖ, ONA; JURGITA VENCKIENĖ (par.), 2008: Povilas Ruigys, *Anfangsgründe einer litauischen Grammatik*, 1747. Internetinis leidinys: dokumentinis perrašas ir žodžių formų konkordancijos, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (<https://seniejirastai.lki.lt>).

INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ

Gauta 2023 m. rugpjūčio 21 d.

Raštijos paveldo tyrimų centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: inga.strungyte@lki.lt